

Тетяна РОМАНОВСЬКА

Символи дванадцяти колін Ізраїлю у декоративному просторі корони Тори із синагоги Златополя (з колекції Музею історичних коштовностей України)

В колекції Музею історичних коштовностей України представлена унікальна корона до сувою Тори. Автор подає короткий екскурс в історію походження цього атрибута, визначає його місце в обряді, особливості декору та символічні зображення.

Ключові слова: корона до сувою Тори, знаки зодіаку, символи в єврейській традиції.

До традиційного кола предметів, що супроводжували синагогальну дію з сувоєм Тори, належать корони. Дарування синагогам корон, як і інших прикрас для сувою, було відлунням виконання євреями наказів Господніх, про які мовиться у біблійній книзі Вихід 35:5–29: «... Господь наказав говорячи: візьміть від себе приношення для Господа. Кожен за щедрим серцем своїм принесе його, приношення Господеві : золото, і срібло, і мідь, і блакить, і пурпур...Ізраїлеві сини приносили добровільний дар для Господа...»¹.

Вибір корони як прикраси є символічним відображенням визнання вищої влади, святості і мудрості Тори та має свою основу в книзі Кохелет (Книга Еклезіаста), в якій йдеться про три корони – корону царства, яку отримала династія Давида, корону священства, яка призначалася для Аарона та його нащадків, корону Тори – для всіх євреїв, які вивчають Тору².

Перша згадка про корону як прикрасу Тори відноситься до X століття. Традиція прикрашати сувої Тори коронами в багатьох середньовічних європейських общинах була поширена з XVII ст., головним чином, у країнах Центральної Європи та Італії³.

Зібрання корон Тори Музею історичних коштовностей України налічує 38 зразків і вважається найунікальнішим серед колекцій пам'яток єврейського сакрального мистецтва у світі. Виготовлені вони на території сучасних України, Росії, Польщі. Кожна з корон МІКУ заслуговує особливої

уваги, більшість з них опублікована у різних каталогах⁴, а деяким присвячені окремі дослідження⁵.

Об'єктом цього дослідження є унікальна корона Тори (МІКУ ДМ-1031), яка згідно з написом івритом на основі корони була подарована єврейській громаді Златополя у 1845 році Самуїлом Йосипом, сином Іони, його дружиною Рахиллю, дочкою Лібера Вавинського. Ця корона є чудовим зразком мистецтва черні Росії другої чверті XIX ст. Вона зроблена московським майстром, клеймо якого зустрічається на виробках 1836–1856 рр., які виготовлені у техніці черні⁶. На короні є клеймо з гербом Москви – зображення Георгія Переможця (Юрія Змієборця)⁷, а також клеймо пробірного майстра Ковальського Андрія Антоновича з датою – 1845, який був старшим пробіром Москви у 1821–1856 рр.⁸, і клеймо проби срібла – 84. Наявність повного складу клейм, які за хронологією аутентичні даті в написі, підтверджують дисциплінованість майстра та його педантизм, що втілені у кожній деталі корони та декорі. На жаль, ми не знаємо ім'я ювеліра, проте маємо унікальний зразок його творчості і неординарний сакральний єврейський предмет.

Корона двох'ярусна, має вісім ребер (зазвичай робили шість). У декоративному просторі великі і малі карбовані накладні пластини у вигляді стилізованого пишного листя аканту, восьмипелюсткові розетки з промінцями, рослинний візерунок з квіток, стебел, листя, геометричний орнамент з гравірованих ромбів. Чорний колір рослинного візерунка і інших елементів декору контрастує з урочистістю золоченої поверхні. На жаль, втрачено верхівку корони, є лише отвір для її кріплення. Але більш важливим і цікавим є основа корони, що зроблена у вигляді широкої золоченої стрічки з дванадцятьма круглими опуклими медальйонами. На поверхні медальйонів зображені знаки зодіаку, літерами іврити у техніці черні є написи з назвами місяців за єврейським календарем: елул/тішрей – вересень, тішрей/хешван – жовтень, хешван/кислев – листопад, кислев/тенет – грудень, тенет/шват – січень, шват/адар – лютий, адар/нисан – березень, нисан/іяр – квітень, іяр/сиван – травень, сиван/таммуз – червень, таммуз/ав – липень, ав/елул – серпень.

Знаки зодіаку – астрологічний цикл, який має давню історію у єврейському мистецтві, починаючи з мозаїчних підлог у давніх синагогах⁹.

Найдавніші зображення знаків зодіаку у єврейському мистецтві мають мозаїчна підлога синагоги Hamat (Сирія) IV ст., синагоги Бет Альфа початку VI ст. і синагоги Майон Нірим VI ст. (Ізраїль). Зображення зодіакальних символів – одна з найбільш поширених тем у єврейському мистецтві

Східної Європи у XVIII–XX ст. Це стосується і ритуальних предметів, і настінних розписів синагог, і ілюстрацій пінкасів¹⁰.

Як результат інтерпретації другої заповіді «не зроби собі кумира...», декор синагогальних стін та ритуальних предметів із зодіакальними зображеннями не мав зображень людини на знаках місяців Кислев, Шват, Сиван та Елул. Наприклад, місяць Сиван, зодіакальним символом якого є Близнюки, представлений парою голубів в інтер'єрі Ходоровської синагоги Галичини і на Торашилді ДМ-2089 з колекції Музею історичних коштовностей України.

Знаки зодіаку на досліджуваній короні мають зображення людських фігур. На медальйоні місяця Кислев (листопад–грудень) зображений воїн у лицарських латах, який натягує тятиву лука стрілою. Місяць Сиван (червень–липень) представлений зображенням пари дітей, які обіймаються. Водолій (Шват) – зображення воїна, який опускає відро у колодязь. Медальйон Діви має погрудне зображення жінки, правиця якої зігнута у лікті і тримає гілку з квіткою. Деякі зображення, безумовно, зроблені під впливом історизму, зокрема зображення воїнів на медальйонах місяця кислев і шват, а деякі нагадують про ампірні впливи, бароко і класицизм.

Композиційна побудова, незвичайний декор, витончений черню малюнок, висока якість виконання усіх деталей, загальне блискуче сприймання корони, водночас лаконічність і насиченість декору, педантизм напису івритом є свідомством неординарного зразка ювелірного мистецтва Московської школи, а також унікального ритуального предмета в єврейському мистецтві.

Завдяки напису ми маємо інформацію про імена замовників та місто, у якому, можливо, знаходилась синагога, якій подарували корону, або ж місто, де жили замовники. Можливе припущення, що ця корона Тори має відношення до родини Бродських. Відомо, що родоначальник сім'ї – Меєр Шор, виходець з роду рабинів, на початку XIX ст. переїхав з міста Броди на Галичині у містечко Златополь Київської губернії, де отримав прізвище Бродський. Родина Бродських у XIX ст. відіграла важливу роль в житті єврейської громади та у розвитку економіки Російської імперії. Їх знають як вправних промисловців та філантропів¹¹. Златополь, промислове містечко Чигиринського повіту Київської губернії, на початку XIX ст. налічувало 11 424 жителів, 6 373 – єврейського походження, там діяли одна синагога і вісім молитовних домів¹². Можливо, один з сувоїв Тори цієї синагоги прикрашав розкішний дар, коштовний витвір мистецтва – корона Тори роботи московського майстра, аналогії якій невідомі.

Як і багато інших творів ювелірного мистецтва у колекції Музею історичних коштовностей України, корона з ритуального предмету, який прикрашав сувій Тори, на підставі відомого Декрету «Об ізъятти ценностей в фонд помощи голодающим» у 1920-ті роки перетворилася в експонат Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у Києві¹³. У 1934 р. за актом №33 корону ДМ-1031 передали на зберігання до Київської контори Держбанку, у 1946 р., після реевакуації, – у ДІМ УРСР, у 1964 р. вона стала експонатом Музею історичних коштовностей України. Корона експонувалася на виставках у Києві, Житомирі, Турку (Фінляндія), Відні (Австрія), Турині (Італія), Люксембурзі, Нью-Йорку, опублікована у каталогах¹⁴, зараз зберігається у фондах Музею історичних коштовностей України. Однак це дослідження є першим докладним вивченням цього експоната.

Цей неординарний зразок в юдаїці належить до творів мистецтва, які були створені в межах єдиної художньої традиції, яка спиралася на уявлення про певний стилістичний та іконографічний канон. Як склалася ця традиція, звідки майстри черпали образи для своїх творінь? Безумовно, декор та форма єврейських ритуальних предметів були покликані нагадувати про основні положення віровчення, викликати асоціацію з Єрусалимським Храмом, важливі історичні події історії євреїв, і перш за все, про особливе благочестя «міцву» робити прикраси. В основі образів є символіка, яка пов'язана з глибинними уявленнями, які вербально могли бути виражені лише метафорою¹⁵.

Можливо, що в процесі виготовлення корони майстер користувався ескізом, певними побажаннями замовника, що були надані за благословенням авторитетної особи – вчителя, цадика, духовної персони. Про це свідчать і каліграфія, і безпомилкова точність у написах івритом. У створенні корони поєдналися неординарна майстерність і вишуканий смак ювеліра, фінансова спроможність замовника, консультативна допомога досвідченої духовної персони. Особливої уваги заслуговує, окрім інформативного напису, зображення знаків зодіаку. Яке відношення вони мають до юдаїки та ритуальних предметів? Відповідь знаходимо у Біблії, а саме у Торі. За справжню віру, любов та слухняність Господь благословив Авраама і пообіцяв, що у нього буде нащадків так багато, як зірок на небі і як піску на березі моря (Буття 22:1-18). І виконав Господь обітницю. Він з'явився у сні Якову, онуку Авраама, і промовив: «Я Господь, Бог Авраама, батька твого, Бог Ісака. Земля, на якій ти лежиш, Я дам її тобі та нащадкам твоїм. І буде потомство твоє, немов порошок землі. І поширишся ти на захід, і на схід, і на північ, і на південь. І благословляться в тобі та в нащадках

твоїх всі племена землі» (Буття 28: 12-17). Господь за особливих таємничих обставин випробував силу Якова, дав йому нове ім'я Ізраїль. І став Яков родоначальником народу Ізраїльського, або єврейського (Буття 28: 10-22, 29, 30-35). Дванадцять колін Ізраїля походять від дванадцяти синів Якова, яких народили дві його дружини: Реуєн, Шимон, Леві, Ісгуда – старші сини Лії, Йосип і Біньямін – сини Рахілі, Ісахар і Звулун – молодші сини Лії, Дан і Нафталі – сини Білхи – служниці Рахілі, Гад і Ашер – сини Зілпи – служниці Лії (Буття 49:1-28)¹⁶. Всі сини Якова народилися в Месопотамії, крім Беньяміна, який народився в країні Ханаан. Два сини Йосипа, Ефраїм і Менаше, теж були родоначальниками колін відповідно до передсмертного заповіту Якова. Проте число колін не збільшилось до тринадцяти. Тому що коліно Леві не отримало наділу в Ерец-Ізраель. «І сказав Господь до Аарона : «У їхньому Краю ти не будеш мати власності, і не буде тобі частки між ними, – Я частка твоя та власність твоя поміж Ізраїлевими синами! А Левієвим синам Я дав ось кожну десятину в Ізраїлі на спадщину, взамін за їхню службу скинії заповіту, щоб не понести гріха, і не вмерти. І буде Левит сам виконувати службу скинії заповіту, і сам понесе вину свою. Це вічна постанова для ваших поколінь, а між Ізраїлевими синами не будуть вони ділити спадщину, бо десятину Ізраїлевих синів, що вони принесуть як приношення для Господа, Я дав Левітам за спадщину» (Числа 18:20-23)¹⁷.

У Книзі Буття (49: 1-28) йде мова про те, як покликав Яків усіх своїх синів і промовив до них свого Заповіту: «Зійдіться та слухайте ви, сини Якова, і прислухайтеся до Ізраїлю, вашого батька! Рувиме – ти мій первородний, моя міць і початок ти сили моєї, верх величності й верх ти могутності! Ти пінився був як вода, – та не втримаєшся, бо ти увійшов був на ложе свого отця, і збезчестив його, на постелю мою ти піднявся! Симеон і Левій – то брати, їхня зброя – знаряддя насильства. Хай до їхньої змови не входить душа моя, і нехай не прилучиться слава моя до їхніх зборів, бо вони в своїм гніві людину забили, а в своїй самоволі вола копит позбавили... проклятий гнів їхній, бо сильний, та їхня лютість, тяжка бо вона! Поділю їх я в Якові. І їх розпоршу в Ізраїлі! О Юдо, – похвалять тебе твої браття! Рука твоя – на шиї твоїх ворогів, сини батька твого тобі вклоняться. Юдо – лев молодий!... Завулун буде мешкати над берегом морським. Іссахар – то костистий осел, що лежить між кошарами... Дан буде судить свій народ, як один із Ізраїльських родів. Дан буде вужем при дорозі, змією отруйливою при шляху... Гад – на нього юрба нападатиме, та він нападе на їх п'яти. Асир і його хліб буде ситий, і він буде давати присмаки царські. Нефталім – вільна ланя, він прекрасні слова видає. Йосип – вітка родюча, вітка родючая над

джерелом, її віття по муру спинається. І огірчили його та з луку стріляли, і зненавиділи були стрільці його. Та зостався міцним його лук, і стали пружні рамена його рук, – від рук Сильного Якового, звідти Пастир. Твердина синів Ізраїлевих. Преси ти від Бога, свого Отця, – і Він допоможе тобі, і преси Всемогутнього – і Він благословить тебе благословенням небес, що на висоті, ... Венямин – хижий вовк: вранці їсть він ловитву, а на вечір розділює здобич.» Оце всі дванадцять племен Ізраїлевих, і те, що говорив їм батько їхній¹⁸.

У Біблії йде мова про те, що Яхве, який надав своєму народові закони і заповіді, наказав Мойсею побудувати біля гори Синай скінію, де знаходилися Ковчег Заповіту, жертвник для воску ринь, стіл для хлібоприношення, світильник – семисвічник, а також виготовити ризи для першосвященника Аарона. Серед риз був нагрудник з визначеним складом каміння, каменів було дванадцять за кількістю колін Ізраїлевих (Вихід 28: 17-20)¹⁹, по три камені у чотири ряди: рубін, топаз, смарагд, карбункул, сапфір, алмаз, яхонт, агат, аметист, хризоліт, онікс, яспис. На каменях були вирізані імена начальників родів (Вихід 39: 14)²⁰.

У Йосипа Флавія в «Иудейских древностях» (Кн.ІІІ, гл.8,9) мовиться про те, що під час Богослужіння в період Господньої присутності у святині сардонікс на правому плечі священника починав особливо сяяти таким блискучим світлом, яке, за звичай, йому не властиве, а дванадцять каменів на грудях блиском і сяйвом пророкували майбутню перемогу, якщо ізраїльтяни готувалися до війни. Сардонікси у застібках одягу першосвященника зрівнюються з Сонцем і Місяцем, наперсник – з Землею, як центром світотворіння, а камені на ньому – з дванадцятьма місяцями року або з групами зірок, які греки називають «Зодіаком»²¹. Можливо, самоцвіти нагрудника символізували духовну єдність племен древніх євреїв і владу над ними священника, а після зруйнування Ізраїльсько-іудейського царства і зникнення в асирійському полоні десяти племен ізраїльтян, були пам'яттю про них²².

Хоча можливо поглянути на символи колін Ізраїлю з іншого боку. В одному з розділів Агади²³ йдеться про порядок слідування древніх євреїв у пустелі під час виходу з Єгипту (1230 р. до н. е) і описуються знаки кланів на прапорах. «Племя до шестисот пеших мужчин, крім дітей, перемещалось строго родами при знамені своем и при знаках семейств во главе с патриархом. Каждый родоначальник имел особый, присвоенный ему стяг, окраска которого соответствовала цвету того камня на нагруднике, на котором вырезано его имя. Стяг колена Рувима на красном фоне – изображение мандрагоры, Симеона – зеленый с

планом города Сихем, Левия – трехцветный флаг (бело-черно-красный) с изображением урима и туммима, рода Иуды – лазоревое знамя со львом, Иссахара – темно-синий флаг с рисунком Солнца и Луны, Зауалона – белый с изображением корабля, Дана – синий со змеей, Гада – флаг цвета прозрачного агата с изображением отряда воинов, Нефалима – дымчато-розовый с газелью, Асира – цвета хризолита с изображением масличного дерева, Иосифа – темного цвета, переходящего в черный (цвет знамен Ефрема и Манассии) с рисунком вола и буйвола, колена Вениаминова – с двенадцатью оттенками цветов с изображением волка»²⁴.

З одного боку, знаки зодіаку пов'язані з 12 каменями – символами дванадцяти колін Ізраїлю. З іншого – емблеми колін Ізраїлевих пов'язані з характеристикою та долею синів Якова, які батько надав у передсмертному заповіті. Сьогодні відчуття племінної належності збереглося лише у нащадків коліна Леві, частина яких кохени зберігають пам'ять про своє походження від роду Аарона.

Про майбутню долю колін Ізраїлевих у Небесному Єрусалимі читаємо у «Об'явленні св. Івана Богослова 21-1,2,11-21, 25, 27»: «І бачив я небо нове й нову землю... бачив місто святе, Новий Єрусалим, що сходить із неба від Бога, ... Славу Божу він має. А світлість його подібна до каменя дорогоцінного, як каменя ясписа, що блищить, як кришталь. Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, на брамах дванадцять Анголів та ймення написані, ... довжиною синів Ізраїля. І міський мур мав дванадцять підвалин, а на них дванадцять імен дванадцяти апостолів Агнця ... Підвалини муру міського прикрашені були всяким дорогоцінним камінням. Перша підвалина – яспис, друга – сапфір, третя – халкидон, четверта – смарагд, п'ята – сардонікс, шоста – кардій, сьома – хризоліт, восьма – берил, дев'ята – топаз, десята – хрисопрас, одинадцята – якинт, дванадцята – аметист. А дванадцять брам – то дванадцять перлин, і кожна брама зокрема була з однієї перлини. А вулиці міста – щире золото, прозорі, як скло. А брами його зачиняться не будуть удень, бо там ночі не буде. І принесуть до нього славу і честь народів. І не ввійде до нього ніщо нечисте, ані той, хто чинить гидоту й неправду, але тільки ті, хто записаний у книзі життя Агнця»²⁵.

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – К.: Видання місійного товариства «Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст», 1992. – С. 96.

² Abraham Stahl. The Torah scroll. – Jerusalem: 1979. – P. 21.

³ Alfred J. Kolatch. The Jewish Book of Why. – Msddle Village: 1981. – P. 128.

- ⁴ А. Канцедикас. Е. Волковинская. Т. Романовская. Шедевры еврейского искусства. Серебро. – М.: Имидж, 1992. – С. 17, 18.
Thora und Krone. – Wien, 1993. – № 14. – P. 92–93.
Treasures of the Thorah. – New-York, 2000. – № 17, P. 32–33.
Ingathering of the Nations. – Jerusalem: Center for Jewish Art. Hebrew University of Jerusalem, 1998. – P. 79.
Музей історичних коштовностей України. – Київ, 2004.
- ⁵ Романовская Т. Е. Корона Торы из главной синагоги Подолии. Поступ у третє тисячоліття. Тематичний збірник наукових праць Національного музею історії України. – К., 2004. – С. 257–267.
Романовская Т. Е. Подарок зерноторговцев Херсона. Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов XV коллоквиума. – СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2006. – С. 74–77.
Романовська Т. Ю. Унікальна корона Торы вісімнадцятого століття з колекції Музею історичних коштовностей України. Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки. 12–14 листопада 2007 р.». – К., 2008. – С. 215–228.
Романовська Т. Велика корона Торы. 100 найвідоміших шедеврів України. – К., 2004. – С. 439–444.
- ⁶ Постникова-Лосева М. М., Платонова Н. Г., Ульянова Б. Л. Золотое и серебряное дело XV–XX в.в. – М., 1983. – № 2436. – С. 214.
Відомо, що майстер працював на фірму Сазікова, відому російську фірму, яка була постачальником імператорського двору з 1846 р. Вироби майстра сьогодні представлені у колекції ДІМ у Москві (чернева табакерка, ложка), МІКУ-ДМ-4733-чарка, ДМ-2379-табакерка (1855 р.).
Можливо, що клеймо з літерами є у прямокутному щитку, що є на короні, належало московському майстру Єфрему Євдокимову, який у 1839 році надав для клейміння 3 фунти 17 золотників срібних виробів у Москві.
Див.: Александр Николаевич Иванов. Мастера золотого и серебряного дела в России (1600–1926). Руководство для экспертов-искусствоведов. Рекомендовано Министерством культуры Российской Федерации в качестве руководства и пособия для экспертов-искусствоведов Территориальных управлений Министерства культуры Российской Федерации по сохранению культурных ценностей, музейных работников и иных специалистов. Издание осуществлено по заказу Русского национального музея. «Русский национальный музей». Москва, 2002.
- ⁷ Там же. – № 2010, 2011. – С. 203.
- ⁸ Там же. – № 2108, 2109. – С. 205.
- ⁹ Bezalel Narkiss. Picture History of Jewish Civilization. Harry N. Abrams inc., Publishers New-York, 1970. – P. 72, 74, 75, 86.
Ida Hubemann. Living Symbols in Jewish Art and Tradition. – Massada, 1988. – № 60.
- ¹⁰ Безумовно, одним з кращих зразків синагогального розпису є інтер'єр Ходоровської синагоги XVII ст., реконструкція якої представлена у відомому музеї Тель-Авіва «Beth Hatefutsoth Museum». Це перш за все стосується розписів стелі, дуже насичені, яскраві, з круглими медальйонами з зображенням знаків

Зодіаку. Серед ритуальних предметів з зображеннями на тему зодіакального циклу, безумовно, одним з найкращих є відома корона до Тори, яка була зроблена у Львові (1764–1773 рр.) і сьогодні належить колекції Єврейського музею Нью-Йорка у США, унікальні житомирські корони до Тори 60–70-х років XIX століття з колекції Музею історичних коштовностей України, а також неординарний Торашидд (МІКУ-ДМ-2089) з київськими клеймами кінця XIX – поч. XXст.

- ¹¹ Краткая Еврейская энциклопедия. – Т. 1. – Издательство «Кетер». – Иерусалим, 1976. – Кол. 546.
- ¹² Еврейская энциклопедия в 16 томах. – СПб., 1906–1913. – Т. 7. – С. 9. Энциклопедический словарь. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефронь, Т. XII. – СПб., 1893. – С. 603.
- ¹³ Романовская Т. Совершенно секретно ...(История коллекции Иудаики Музея исторических драгоценностей Украины) // ЕГУПЕЦЬ. – 2001. – С. 398–406.
- ¹⁴ Judaica. Jewish Hidden Treasures. – Turku, Finland, 1991. – № 6. – Р. 41. Tresors d'Ukraine. – Luxemburg, 1997. – № 127. – Р. 157. Т. Романовская. Еврейская традиция и ювелирное искусство России XIX в. (По материалам коллекции «Иудаика» МИДУ). Тезисы докладов участников одиннадцатого colloquium семинара «Ювелирное искусство и материальная культура». – СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2002. – С. 76–79.
- ¹⁵ Б. Хаймович. Народное искусство Южной Подолии. В 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель. Вып. 2.: Подолия. – СПб., 2000. – С. 115–116.
- ¹⁶ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту. Видання емісійного Товариства «Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст». – К., 1992. – С. 53–54.
- ¹⁷ Біблія... – С. 159.
- ¹⁸ Там же. – С. 53–55.
- ¹⁹ Там же. – С. 87.
- ²⁰ Там же. – С. 101.
- ²¹ Иосиф Флавий. Иудеские древности. Т. 1. – Минск «Беларусь», 1994. – С. 141. Книга написана наприкінці I ст. н. е., унікальна літературна пам'ятка і цінне джерело історичної інформації. Її автор – давньоєврейський історик Йосип Флавій – перший серед істориків античності переказав біблійну історію і історію єврейського народу від створення світу.
- ²² В. В. Бобылев. Камни-самоцветы Библии. – Издательский Дом МСП, 2005. – С. 184.
- ²³ Агада. Сказания, притчи, изречения Талмуда и Мидрашей. – М., Раритет, 1993.
- ²⁴ Один зі кращих зразків мистецтва модерн школи Бецалель є декоративне оформлення дверей входу лікарні Вікур Holim у Єрусалимі, відкритої у 1857 році. Декор зроблений у другій чверті двадцятого століття, має дванадцять круглих медальйонів з емблемами 12 колін Ізраїлю. Див.: Ingathering of the Nations. – Jerusalem, 1998. – P. 122–123.

²⁵ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту. Видання емісійного Товариства «Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст». – К., 1992. – С. 294–295.

SUMMARY

Tatiana Romanovska.

The Torah crown from Zlatopol: depictions and symbols

In the Museum of Historical Treasures of Ukraine there is unique collection of Jewish ritual silver. Among traditional objects used in synagogue during the ceremony with the Torah Scroll is Torah crowns. The authors give general description of Torah crowns, determine a place in the ceremony, and interpret symbols and depictions of the Torah crown from Zlatopol.

Keywords: Torah crown, symbols in Jewish tradition.

***Ewa KORPYSZ ,
Krzysztof KORPYSZ***

Ренесансова рzeźба lwowska ze Skeliwki w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki

Ева Корпиш, Кристоф Корпиш

Львівська ренесансова різьба із Скелівки у збірках Львівської мистецької галереї

Проаналізовано колекцію скульптурних надгробків, котрі знаходяться у філії Львівської галереї мистецтв в Олеську. Найбільш цікавими пам'ятками цієї колекції є надгробки представників сімейства Гербуртів XVI століття з костелу у селі Скелівка (раніше Фельштин), поблизу Самбора.

Ключові слова: ренесанс, скульптура, надгробний пам'ятник, Скелівка, Фельштин, Олесько, Гербурт.

Oddział Lwowskiej Galerii Sztuki w Olesku może się poszczycić bogatym zespołem dzieł sztuki sakralnej z terenu Ziemi Lwowskiej. Znajduje się tu między innymi cenna kolekcja rzeźby nagrobnej. Do najbardziej interesujących zabytków tej części zbiorów należą szesnastowieczne rzeźbione nagrobki przedstawicielei rodu Herburtów, pozyskane z kościoła parafialnego w miejscowości Skeliwka (d. Felsztyn) koło Sambora.